

ILMIY-AMALIY
ELEKTRON JURNAL

Iyul №7, 2026

Агробизнес, наука и
технология

AGROBIZNES FAN VA TEXNOLOGIYALAR

Agribusiness, science and
technology

№ 083688

ISSN:
3060-5245

Toshkent-2026

Platform &
workflow by
OJS / PKP

BOSH MUHARRIR

Oblomuradov Narzullo Naimovich – i.f.d. (DSc), professor.

Bosh muharrir o'rinbosarlari:

Islamov Soxib Yaxshibekovich – q.x.f.d. (DSc), professor.

Sultonov Kamoliddin Sadriddinovich – q.x.f.d. (DSc), professor.

Farmonov To'liqin Xayitmurodovich – i.f.d. (DSc), professor.

Muharrir:

Beglayev Uchqun Xurramovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent.

Tahrir hay'atining xalqaro a'zolari:

Kusainov Xalel Xaymullayevich – i.f.d. professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Vilija Aleknevičienė – i.f.d. professor (Universitet Vitovta Velikogo)

Gilbert Ludwig – professor, (Jamk University of Applied Sciences)

Bobojonov Ixtiyor Baxtiyorovich – i.f.d. professor (Germaniyaning Leybnits nomidagi Markaziy Osiyoda qishloq xo'jaligini rivojlantirish instituti (IAMO))

Daiva Makutenė – professor, (Vitautas Magnus universiteti, Litva)

Xaitboyeva Nargiza Alikulovna – i.f.d. dotsent (Tojikiston davlat huquq, biznes va siyosat universiteti)

Tahrir hay'ati:**08.00.00-Iqtisodiyot fanlari:**

Gulyamov Saidasror Saidaxmedovich – i.f.d. (DSc), professor;

Saidov Muxammad-Ali Xakimovich – i.f.d. (DSc), professor;

Rustamova Iroda Baxramjanovna – i.f.d. (DSc), professor;

Ochilov Ilhom Sayitqulovich – i.f.d. (DSc), professor;

Askarov Nazimjon Niyozovich – i.f.d. (DSc), professor;

Abdullayev Altinbek Yangibayevich – i.f.d. (DSc), professor;

Boltayev Abror Sayitmuradovich – i.f.d. (DSc), dotsent;

Abduvasikov Abduaziz Abdulazizovich – i.f.n. professor;

Mamadiyarov Dilshad Uralovich – i.f.n. dotsent;

Achilov Mashrab Ulug'bekovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Galimova Feryuza Rafikovna – i.f.n. dotsent;

Odilova Dilnozaxon Barnayevna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Yangiboyev Dilshod G'ulomovich – i.f.f.d. (PhD);

Saidova Dildora Nurmatovna – i.f.n. dotsent;

Dexkanova Nilufar Sagdullayevna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Roziqov Jahongir Mustaqim o'g'li – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Boltayev Nurali Shiramatovich – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Ibragimova Madina Ismoilovna – i.f.f.d. (PhD), dotsent;

Javlijev Nuriddin Bektemir o'g'li – i.f.f.d. (PhD).

06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari:

Shokirov Alisher Djuraboyevich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Mardanov Husniddin Xolbozorovich – q.x.f.d. (DSc);

Abdiyev Fozil Rashidovich – q.x.f.d. (DSc);

Sattorov Maqsud Axtamovich – q.x.f.d. (DSc);

Yuldashov Nurbek Ergashovich – v.f.d. (DSc);

Xalmirzayev Dilmurad Kamilovich – q.x.f.d. (DSc), dotsent;

Namazov Ixtiyor Choriyevich – q.x.f.d. (DSc), professor;

Eshonqulov Jamoliddin Saporboy o'g'li – q.x.f.d. (DSc), professor;

Abdullayev Anvar Kodirullayevich – b.f.n., katta ilmiy xodim;

Atabayev Ma'ruf Maxmudovich – q.x.f.n. professor;

Safarov Asqar Asadullayevich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Mustafakulov Davron Mamatqulovich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Kasimov Botir Sadriddinovich – q.x.f.f.d. (PhD);

Akramov Umidilla Ikramdjanovich – q.x.f.n. dotsent;

Elboboyev Abdug'ani Shuxrat o'g'li – q.x.f.f.d. (PhD);

Muxammadov Yo'ldoshbek Akmal o'g'li – q.x.f.f.d. (PhD);

Maxmudova Shaxnoza Abdufattaxovna – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent;

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich – q.x.f.f.d. (PhD), dotsent.

MUASSIS

Toshkent davlat agrar
universiteti

ALOQA UCHUN MA'LUMOTLAR

Manzil: Toshkent viloyati, Qibray tumani, Universitet ko'chasi, 2-uy.

Jurnalning telegram manzili:

t.me/agrobiznes_elektronjurnal

E-mail: licht-1989@mail.ru

Jurnalning rasmiy sayti:

<https://www.agrobiznesjournal.uz>

Tel: +(998) 93 439 30 00

Jurnalning ilmiyligi:

Ma'lumot uchun, OAK
Rayosatining 30.11.2024-yildagi
№364/5-sonli qarori bilan
08.00.00-Iqtisodiyot fanlari
bo'yicha, 08.05.2025-yildagi
№370/5-sonli qarori bilan
06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari
bo'yicha "Dissertatsiyalar asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan milliy ilmiy
nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

Elektron nashr, 88-sahifa.
2026-yil, iyul.

MUNDARIJA

IQTISODIYOT FANLARI

MATRASULOVA FERUZA BAXODIROVNA

Sho'rlangan marginal yerlarda sholi yetishtirishning iqtisodiy va agroekologik jihatlari (Xorazm viloyati misolida).....9

KOZIMJONOV ABRORBEK

Suv ta'minot va hudud gaz ta'minot korxonalarida xalqaro standartlarga muvofiq daromad va xarajatlarni tan olish masalalari.....16

KALIMULLINA NARGIZA VLADIMIROVNA

Sanoat sohasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish.....24

RAXMATULLAYEV JALOLIDDIN MUXIDDINOVICH

Davlat xaridlarini samarali tashkil etish orqali byudjet mablag'larini tejash yo'llari.....30

ISMAYLOV SIROJIDDIN ISOQOVICH

O'zbekistonda yuridik shaxslar tomonidan foyda solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi.....42

TURGUNOV ABDULLOH QUDRATBEK O'G'LI

Korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholashda foyda va rentabellik ko'rsatkichlari.....49

ABDUBOQIYEV MUXAMMAD SHAROFITDINOVICH

Efficiency indicators of financial management mechanisms in joint-stock companies.....55

ZOHIDOV JAMSHID BOTIRXONOVICH

Xizmat ko'rsatish korxona menejmentida axborot texnologiyalarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.....63

ACHILOVA FIRUZA KURBANOVNA, PARDAYEV ORIFJON

CHARSHAMIYEVICH
Qashqadaryo viloyatida raqamli infratuzilma va sanoat ishlab chiqarishning hozirgi holati tahlili.....71

UMAROVA ROXILAXON XALILJON QIZI

Mahalla tizimida madaniy loyihalarni boshqarishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish.....80

ATABAYEVA KAROMAT RAJABOVNA

Demografik jarayonlarni o'rganishning nazariy asoslari.....88

DEMOGRAFIK JARAYONLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

ATABAYEVA KAROMAT RAJABOVNA

Urganch davlat universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: atabayevak777@gmail.com

ORCID: 0009-0007-8576-5895

Annotatsiya. Maqolada demografik jarayonlarni ilmiy jihatdan o'rganishning nazariy-uslubiy negizlari tahlil qilinadi. Aholi dinamikasini izohlashga qaratilgan klassik va zamonaviy yondashuvlar — Maltus nazariyasidan tortib demografik o'tish konsepsiyasi va tug'ilishning iqtisodiy nazariyalarigacha — muqoyasaviy tarzda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, O'zbekiston misolida demografik o'tish bosqichlarining namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari demografik siyosatni ishlab chiqishda nazariy yondashuvlarning amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. demografik jarayon, aholi dinamikasi, migratsiya, demografik o'tish, tug'ilish darajasi, yosh-jins tuzilmasi.

Аннотация: В статье анализируются теоретические и методологические основы научного изучения демографических процессов. В сравнительном плане рассматриваются классические и современные подходы к объяснению динамики населения — от теории Мальтуса до концепции демографического перехода и экономических теорий рождаемости. Также на примере Узбекистана освещаются особенности проявления стадий демографического перехода. Результаты исследования показывают практическую значимость теоретических подходов в разработке демографической политики.

Ключевые слова: демографический процесс, динамика населения, миграция, демографический переход, рождаемость, возрастно-половая структура.

Annotation: The article analyzes the theoretical and methodological foundations of the scientific study of demographic processes. Classical and modern approaches to explaining population dynamics — from Malthus's theory to the concept of demographic transition and economic theories of fertility — are considered in a comparative manner. Also, the features of the manifestation of the stages of demographic transition are highlighted on the example of Uzbekistan. The results of the study show the practical importance of theoretical approaches in developing demographic policy.

Keywords: demographic process, population dynamics, migration, demographic transition, birth rate, age-gender structure.

KIRISH

Har qanday davlatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti bevosita aholi soni, tarkibi va sifat ko'rsatkichlariga bog'liq. Demografik jarayonlarni chuqur o'rganish davlatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos hisoblanadi. Aholining soni, yosh tarkibi, jinsiy tarkibi, tug'ilish va o'lim darajalari, migratsiya oqimlari mamlakatning mehnat resurslari, iqtisodiy salohiyati hamda ijtimoiy infratuzilmasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Aholi — jamiyat taraqqiyotining ham sub'ekti, ham obyekti hisoblanadi: u bir tomondan ishlab chiqaruvchi kuch, ikkinchi tomondan iste'molchi sifatida iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarning barcha bo'g'inlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois aholi sonining o'zgarish qonuniyatlarini, uning tarkibiy siljishlarini va bu jarayonlarga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy asoslash demografiya fanining markaziy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Demografik jarayonlar deganda

tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish va migratsiya kabi hodisalar tushuniladi, ular o'zaro bog'liq holda aholining son va sifat jihatdan yangilanishini ta'minlaydi. Bu jarayonlarning har biri alohida o'rganilishi mumkin bo'lsa-da, ularning yig'indisi — ya'ni aholi takror barpo bo'lishining umumiy manzarasi — faqat kompleks, tizimli yondashuv orqali to'g'ri tushunilishi mumkin. Aynan shu sabab demografiya XIX asrdan boshlab mustaqil fan sifatida shakllanib, o'z tushunchalar apparati va tadqiqot metodlarini ishlab chiqqan [6].

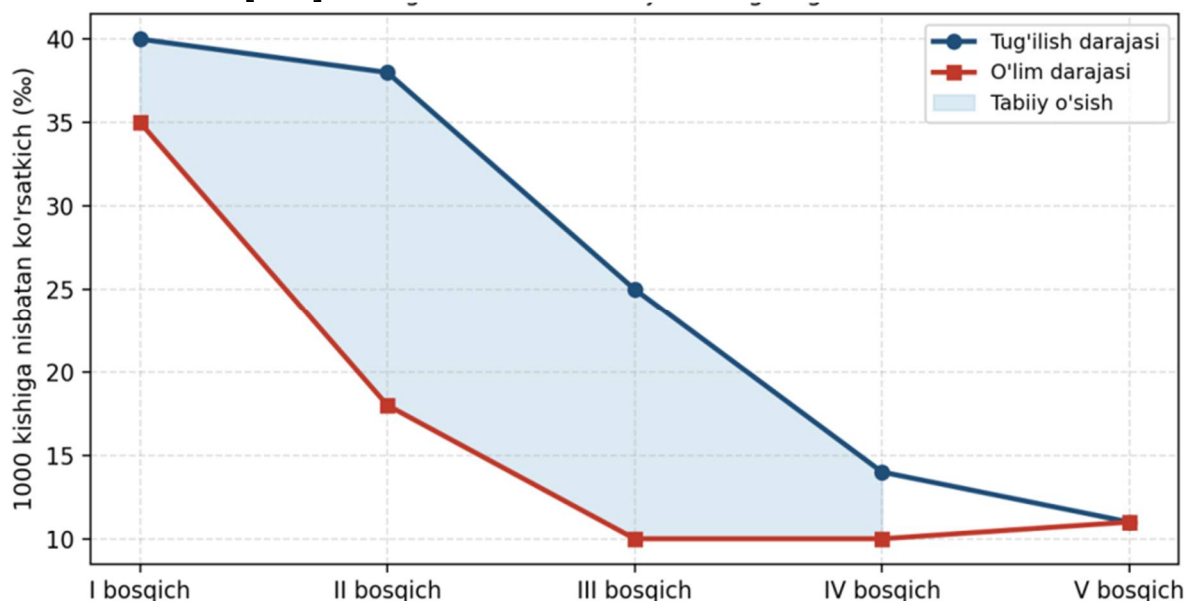
Mavzuning dolzarbligi bir necha jihat bilan izohlanadi. Birinchidan, dunyo aholisi hozirgi kunda notekis sur'atlarda o'zgarmoqda: rivojlangan mamlakatlarda aholi qarishi va tabiiy o'sishning pasayishi kuzatilsa, rivojlanayotgan davlatlarning bir qismida hali ham nisbatan yuqori tug'ilish saqlanib qolmoqda. O'zbekiston aynan shu ikki tendensiya kesishgan nuqtada turibdi — mamlakat aholisi son jihatdan o'sishda davom etayotgan bo'lsa-da, tug'ilish darajasining pasayishi va aholi tarkibining sekin-asta "kattalashib" borishi allaqachon sezila boshlagan. Ikkinchidan, demografik ko'rsatkichlar mehnat resurslari, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini rejalashtirish, pensiya ta'minoti kabi ko'plab davlat siyosati yo'nalishlari uchun bevosita asos bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda, demografik jarayonlarni tushuntiruvchi nazariy modellarni chuqur bilmasdan turib, amaliy siyosat qarorlarini puxta asoslash qiyin. Ushbu maqolaning maqsadi — demografik jarayonlarni o'rganishga qaratilgan asosiy nazariy yondashuvlarni tizimlashtirish, ularning kuchli va zaif tomonlarini ko'rsatib berish hamda bu yondashuvlarning O'zbekiston sharoitida qanday namoyon bo'layotganini ko'rib chiqishdan iborat. Vazifalar sifatida quyidagilar belgilandi: a) demografik nazariyalarning tarixiy evolyutsiyasini yoritish; b) demografik o'tish modelini tahlil qilish; v) mamlakat misolida nazariy qoidalarining amaliy tasdig'ini izlash; g) demografik siyosat uchun xulosalar chiqarish.

Tadqiqot jarayonida bir qator umumilmiy va maxsus metodlardan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy tahlil metodi yordamida demografik nazariyalarning shakllanish davrlari va ularning bir-biriga nisbatan rivojlanish mantiqi ko'rib chiqildi. Tizimli yondashuv demografik jarayonlarning o'zaro bog'liqligini — masalan, tug'ilish darajasi pasayishining aholi yosh tarkibiga ta'sirini — yaxlit holda tushunish imkonini berdi. Statistik tahlil metodi O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi hamda uning hududiy bo'linmalari tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlar, shuningdek ochiq manbalarda keltirilgan rasmiy hisobotlar asosida amalga oshirildi. Ba'zi nisbiy ko'rsatkichlar (masalan, 2025-yilning birinchi yarmi uchun tug'ilish va o'lim koeffitsientlari) mavjud mutlaq sonlar — tug'ilganlar, vafot etganlar va o'rtacha yillik aholi soni — asosida muallif tomonidan hisoblab chiqildi, bunday holatlar matnda va jadvallarda alohida (*) belgi bilan ko'rsatilgan. Tadqiqotning nazariy negizini demografik o'tish konsepsiyasi, shuningdek tug'ilishning iqtisodiy-sotsiologik nazariyalari tashkil etadi. Qiyosiy tahlil uchun jadval va grafik usullaridan foydalanilib, natijalar vizual shaklda ham taqdim etildi, bu esa jarayonlarning dinamikasini yaqqolroq ko'rsatishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Demografik jarayonlarni tushuntirishga urinishlar uzoq tarixga ega bo'lsa-da, ularni tizimli nazariy shaklga keltirish XVIII asr oxiridan boshlangan. Ingliz iqtisodchisi Tomas Maltus o'zining mashhur asarida aholi sonining resurslar bilan nisbatini birinchilardan bo'lib matematik tarzda ifodalashga urindi: uning fikricha, aholi geometrik progressiyada ko'payadi, oziq-ovqat resurslari esa faqat arifmetik progressiyada o'sadi, natijada muqarrar tanqislik yuzaga keladi [1]. Bu g'oya o'z davri uchun katta bahs-munozaralarga sabab bo'lgan bo'lsa-da, keyinchalik qishloq xo'jaligidagi texnologik inqilob Maltus bashoratining to'g'ri chiqmaganini ko'rsatdi. XX asrning birinchi yarmida shakllangan optimal aholi nazariyasi har bir hudud, mamlakat yoki mintaqa uchun mavjud resurs va texnologik salohiyatga mos keladigan "optimal" aholi sonini izlashga qaratildi [6]. Biroq bu nazariya amaliyotda aniq hisoblash mezonlarini taklif eta olmagan uchun ko'proq nazariy-uslubiy ahamiyat kasb etdi. Demografiya tarixidagi eng ta'sirchan konsepsiyalardan biri — demografik o'tish nazariyasi bo'lib, uni fransuz olimi Adolf Landri va amerikalik demograf Frenk Notestein ishlab chiqqan. Ushbu nazariyaga ko'ra, jamiyat industrilashuv va shaharlashuv jarayonida ketma-ket bir necha bosqichni bosib o'tadi: dastlab yuqori tug'ilish yuqori o'lim bilan muvozanatlashadi (an'anaviy jamiyat), so'ngra tibbiyot va gigienaning rivojlanishi o'lim darajasini keskin pasaytiradi, biroq tug'ilish hali ham yuqoricha qoladi — bu davrda aholi jadal sur'atlarda o'sadi. Keyingi bosqichda esa shaharlashuv, ayollarning ta'limga va mehnat bozoriga kirib borishi, bolalarni tarbiyalashning qimmatlashishi kabi omillar tug'ilish darajasining ham pasayishiga olib keladi, natijada aholi o'sishi barqarorlashadi yoki sekinlashadi [2, 3].

1-rasm. Demografik o'tish modeli bo'yicha tug'ilish va o'lim darajalarining bosqichlar kesimidagi o'zgarishi

1-rasmda keltirilgan sxemadan ko'rinib turibdiki, aholi tabiiy o'sishining eng yuqori nuqtasi aynan ikkinchi va uchinchi bosqichlar oralig'ida, ya'ni o'lim

darajasi allaqachon pasaygan, tug'ilish esa hali sezilarli darajada yuqori bo'lgan davrda kuzatiladi. Beshinchi bosqichda esa ba'zi mamlakatlarda o'lim ko'rsatkichi tug'ilishdan oshib ketishi, ya'ni aholi tabiiy kamayishi mumkinligi ham nazariy jihatdan e'tirof etiladi — bu hodisa hozirgi kunda bir qator Yevropa davlatlarida amalda kuzatilmoqda.

Demografik o'tish nazariyasi bilan bir qatorda, XX asrning ikkinchi yarmida tug'ilishning iqtisodiy nazariyasi ham shakllandi. Amerikalik iqtisodchi Gari Beker oilada farzand ko'rishni oddiy biologik hodisa emas, balki xo'jalik qarori sifatida talqin qildi: ota-onalar farzand sonini tanlashda ularning tarbiyasiga ketadigan xarajatlar, kutilayotgan foyda (masalan, keksalikda tayanch bo'lish) va "farzand sifati" — ya'ni ularning ta'lim va sog'liqqa investitsiya darajasi — o'rtasida tanlov qiladi [4]. Bu yondashuv tug'ilish darajasi nima uchun daromad o'sishi bilan ba'zan pasayishini iqtisodiy nuqtai nazardan izohlashga yordam beradi. Yana bir e'tiborga molik konsepsiya — 1960-yillarda amerikalik demograf Richard Ezerlin tomonidan taklif etilgan gipoteza bo'lib, unga ko'ra tug'ilish darajasi bir avlodning bolalik davrida shakllangan turmush standartlari bilan kattalikda erishmoqchi bo'lgan iqtisodiy kutilmalari o'rtasidagi nisbatga bog'liq. Agar yosh oila o'z ota-onasiga qaraganda yuqoriroq turmush darajasiga oson erisha olsa, ular ko'proq farzand ko'rishga moyil bo'ladi, aksincha holatda esa farzand sonini cheklashga harakat qiladi [5]. Yuqorida sanab o'tilgan nazariyalarning qiyosiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Demografik jarayonlarni izohlovchi asosiy nazariyalarning qiyosiy tavsifi

Nazariya / muallif	Shakllangan davri	Nazariyaning mohiyati	Zaif tomonlari va tanqidi
T. Maltus nazariyasi	XVIII asr oxiri	Aholi geometrik progressiyada, oziq-ovqat resurslari esa arifmetik progressiyada o'sadi, natijada resurs tanqisligi muqarrar	Ilmiy-texnika taraqqiyoti va qishloq xo'jaligi unumdorligining o'sishini hisobga olmagan
Optimal aholi nazariyasi	XX asr boshi	Har bir hudud uchun resurs va texnologik salohiyatga mos keladigan "optimal" aholi soni mavjud	Optimal miqdorni aniq hisoblash mezonlari ishlab chiqilmagan
Demografik o'tish nazariyasi (A. Landri, F. Notestein)	1929–1945-yy.	Jamiyat industrlashuv jarayonida yuqori tug'ilish – yuqori o'lim holatidan past tug'ilish – past o'lim holatiga bosqichma-bosqich o'tadi	Barcha mamlakatlar uchun universal chiziqli bosqichlarni taklif etadi, mintaqaviy o'ziga xosliklarni to'liq izohlamaydi
Tug'ilishning iqtisodiy nazariyasi (G. Beker)	1960-yy.	Oilada farzand ko'rish qaror sifatida qaraladi: xarajat, foyda va "farzand sifati" o'rtasidagi tanlov	Insonning reproduktiv xulq-atvorini faqat iqtisodiy hisob-kitobga tenglashtiradi
R. Ezerlin gipotezasi	1961-yy.	Tug'ilish darajasi avlodning bolalik davridagi turmush darajasi bilan kattalikdagi kutilmalari o'rtasidagi nisbatga bog'liq	Empirik tekshirish murakkab, mintaqaviy farqlarni izohlashda cheklangan

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot ishini amalga oshirishda ilmiy tadqiqot metodologiyasida keng qo'llaniladigan usullardan foydalanildi. Demografik jarayonlarni o'rganishning nazariy asoslari o'rganish va tahlil qilishda mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, ma'lumotni guruhlash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nazariy tahlildan ko'rinadiki, hech bir alohida olingan konsepsiya demografik jarayonlarning barcha qirralarini to'liq izohlay olmaydi — har biri ma'lum tarixiy davr yoki mintaqaviy sharoit uchun ko'proq mos keladi. Shu sababli zamonaviy demografiyada bu nazariyalarni bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida, tizimli yondashuv doirasida qo'llash tavsiya etiladi. Nazariy qoidalarning amaliy tasdig'ini ko'rish uchun O'zbekiston misolini olib qaraylik. Respublika hududida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida tug'ilish darajasi juda yuqori bo'lgan (1886–1900-yillarda har 1000 kishiga 49,8 ta bola to'g'ri kelgan), biroq o'lim darajasi ham deyarli shunga yaqin bo'lgan (44,8%), o'rtacha umr ko'rish davomiyligi esa atigi 32 yoshni tashkil etgan [8]. Bu holat demografik o'tish nazariyasining birinchi bosqichiga to'g'ri keladi: yuqori tug'ilish yuqori o'lim bilan muvozanatlashib, aholining tabiiy o'sishi sust kechgan. XXI asrning ikkinchi choragiga kelib manzara tubdan o'zgardi. 2025-yil 1-iyul holatiga ko'ra mamlakat aholisi 37 million 860 ming kishini tashkil etdi, o'rtacha umr ko'rish davomiyligi esa 2023-yil boshida 74,3 yoshga (erkaklarda 72,1, ayollarda 76,6 yosh) yetdi [8]. Shu bilan birga, so'nggi yillarda tug'ilishning pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda: 2025-yilning yanvar–iyun oylarida 405,5 ming chaqaloq dunyoga kelgan bo'lib, bu ko'rsatkich oldingi yilning mos davriga nisbatan kamaygan [10]. O'lim holatlari esa, aksincha, so'nggi yillarda birmuncha ko'paygan [9]. Bu ikki tendensiyaning birgalikda namoyon bo'lishi — ya'ni o'lim darajasining nisbatan barqarorlashgan sharoitda tug'ilishning izchil pasayib borishi — mamlakat demografik o'tishning uchinchi bosqichidan to'rtinchi bosqichga tomon siljiyotganidan dalolat beradi.

2-jadval

O'zbekistonda asosiy demografik ko'rsatkichlarning davrlar bo'yicha o'zgarishi

Davr	Tug'ilish, %	O'lim, %	Tabiiy o'sish, %	O'rt. umr, yosh
1886–1900-yy.	49,8	44,8	~5,0	~32
2023-yil boshi	21–22*	5,0*	16–17*	74,3
2025-yil, yanvar–iyun	~21,4*	~4,4*	~17,0*	75,4

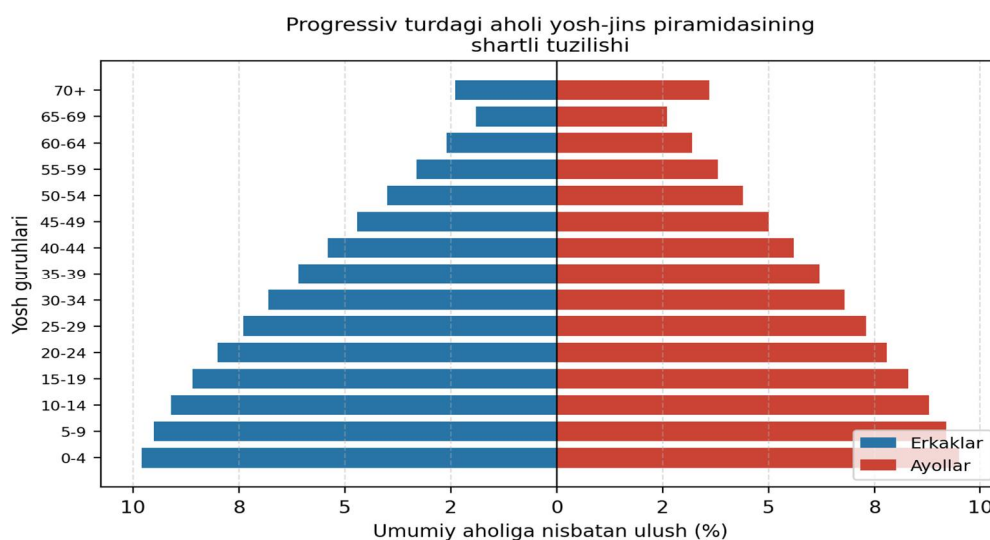
* — mavjud mutlaq ko'rsatkichlar (tug'ilganlar, vafot etganlar, o'rtacha yillik aholi soni) asosida muallif tomonidan taxminiy hisoblab chiqilgan. Manba: [7, 8, 9, 10].

2-jadvaldagi ma'lumotlar demografik o'tish nazariyasining asosiy tezisini yaqqol tasdiqlaydi: tarixiy taraqqiyot davomida ham tug'ilish, ham o'lim koeffitsientlari pasaymoqda, biroq bu pasayish bir vaqtda emas, balki ma'lum vaqt farqi (lag) bilan sodir bo'lmoqda, bu esa aholi o'sish sur'atlarining bosqichlar

kesimida turlicha bo'lishiga sabab bo'ladi. Demografik o'tish jarayonining muhim natijalaridan biri — aholining yosh-jins tuzilmasidagi siljishlardir. Tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda yosh-jins piramidasida keng asosli, "uchburchak" shaklga ega bo'ladi: yosh guruhlar soni kattalashib boruvchi guruhlariga qaraganda ancha ko'p bo'ladi. Tug'ilish pasayib, o'rtacha umr ko'rish davomiyligi ortib borgan sari piramida asta-sekin "progressiv" turdan "statsionar" va undan keyin "regressiv" turga o'tadi, ya'ni piramida asosi torayib, o'rta va yuqori yosh guruhlar salmog'i oshib boradi.

2-rasm. Progressiv turdagi aholi yosh-jins piramidasining shartli tuzilishi (yosh guruhlari bo'yicha ulush, %)

2-rasmda keltirilgan piramida hali ham nisbatan keng asosga ega bo'lgan, ya'ni yosh avlod ulushi yuqori bo'lgan jamiyat uchun xarakterlidir. O'zbekiston wholesaling yosh tarkibi ayni damda aynan shunga yaqin ko'rinishga ega: joriy hisob-kitoblarga ko'ra respublika aholisining qariyb uchdan bir qismi mehnatga layoqatli yoshdan kichik guruhni tashkil etadi, mehnatga layoqatli yoshdagilar ulushi esa 56 foizdan oshadi. Shu bilan birga, 65 yosh va undan katta aholi ulushining asta-sekin oshib borishi — 2023-yil boshida bu ko'rsatkich 5,4 foizni tashkil etib, xalqaro mezonlar bo'yicha mamlakatni "demografik keksayish bo'sag'asidagi davlatlar" toifasiga kiritgan — piramidaning kelajakda "statsionar" turga tomon siljiy boshlaganidan darak beradi [8].

Yuqorida bayon etilgan nazariy va empirik materiallarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, demografik jarayonlarni yagona, universal formula orqali izohlash imkonsiz. Amaliyotda samarali natijaga faqat turli nazariy yondashuvlarni — tarixiy-demografik, iqtisodiy va sotsial-psixologik omillarni — birgalikda hisobga olgan holdagina erishish mumkin. Bu, o'z navbatida, demografik siyosatni ishlab chiqishda ham kompleks yondashuvni taqozo etadi: faqat moddiy rag'batlantirish choralari (masalan, bolalar uchun nafaqalar) yetarli bo'lmasligi, ayni paytda ta'lim, bandlik va ijtimoiy infratuzilma sohasidagi choralar bilan uyg'unlikda amalga oshirilishi lozimligi anglashiladi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'tkazilgan tahlil demografik jarayonlarni o'rganishning nazariy asoslari bir necha o'n yilliklar davomida izchil rivojlanib kelganini ko'rsatdi. Maltus nazariyasidan boshlanib, optimal aholi konsepsiyasi, demografik o'tish modeli va tug'ilishning iqtisodiy-sotsiologik nazariyalarigacha bo'lgan yo'l — bu insoniyatning aholi dinamikasini tushunishga qaratilgan intellektual izlanishlarining tabiiy natijasidir. Har bir nazariya o'z davrining ilmiy-amaliy ehtiyojlariga javob berishga urinib, muayyan cheklovlarga ham ega bo'lgan. O'zbekiston misolida ko'rib chiqilgan empirik ma'lumotlar demografik o'tish nazariyasining asosiy qonuniyatlari mamlakat sharoitida ham amal qilishini tasdiqladi: tarixiy jihatdan yuqori tug'ilish – yuqori o'lim holatidan hozirgi kunda nisbatan past o'lim – pasayib boruvchi tug'ilish holatiga o'tish jarayoni kuzatilmoqda, bu esa o'z navbatida aholi yosh tarkibining asta-sekin o'zgarishiga olib kelmoqda. Amaliy nuqtai nazardan, ushbu xulosalar demografik siyosatni shakllantiruvchi davlat organlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi: birinchidan, hozirgi nisbatan yosh aholi tarkibidan "demografik dividend"dan foydalanish imkoniyatlarini — ta'lim va bandlik siyosati orqali — puxta baholash zarur; ikkinchidan, aholi qarishi tendensiyasining kuchayishi bilan bog'liq uzoq muddatli chaqiriqlarga (pensiya tizimi, tibbiy xizmatlarga talab) oldindan tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiqdir. Keyingi tadqiqotlarda mintaqalar kesimidagi demografik farqlarni chuqurroq o'rganish, shuningdek migratsiya jarayonlarining aholi tarkibiga ta'sirini alohida tahlil qilish dolzarb yo'nalish bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Malthus T.R. An Essay on the Principle of Population. — London, 1798.
2. Landry A. La révolution démographique. — Paris: Sirey, 1934.
3. Notestein F.W. Population — the Long View // Food for the World / ed. T.W. Schultz. — Chicago: University of Chicago Press, 1945.
4. Becker G.S. An Economic Analysis of Fertility // Demographic and Economic Change in Developed Countries. — Princeton: NBER, 1960.
5. Easterlin R.A. The American Baby Boom in Historical Perspective. — NBER Occasional Paper 79, 1962.
6. Ubaydullayeva R.A., Maqsudov T. Aholi va mehnat resurslari. — Toshkent: Fan, 2015.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Demografik holat to'g'risida statistik byulleten, 2024–2025-yy. // stat.uz
8. O'zbekiston demografiyasi // Vikipediya — ochiq ensiklopediya (uz.wikipedia.org).
9. O'zbekistonda tug'ilish kamayib, o'lim holati ko'paygan // Gazeta.uz, 2024-yil 29-aprel.
10. Mamlakat aholisi soni bir yilda 2 foizga o'sdi, biroq tug'ilish va nikohlar qisqaryapti // Daryo.uz, 2025-yil 22-iyul.

Mas'ul muharrir: Beglayev Uchqun

Musahhih: Boltayev Nurali

Sahifalovchi va dizaynerlar: Normurodov Sarvar,
Sharipov Shoxruh

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul hisoblanadi. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqolalar, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin. Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: licht-1989@mail.ru

Jurnalning telegram manzili: t.me/agrobiznes_elektronjurnal

Telefon raqami: +998939018320, +998934393000

Jurnal rasmiy sayti: <https://www.agrobiznesjournal.uz>

"Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 30.11.2024-yildagi №364/5-sonli qarori bilan 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari bo'yicha, 08.05.2025-yildagi №370/5-sonli qarori bilan 06.00.00-Qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga kiritilgan.

"Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali 2023-yil 23-maydan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669225** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №083688

**Manzilimiz: Toshkent viloyati, Qibray tumani,
Universitet ko'chasi, 2-uy**